

**Σημειώσεις από την εισαγωγή του
σχολικού εγχειριδίου της Α' Γενικού Λυκείου
Αρχαίοι Έλληνες Ιστοριογράφοι**

(ΜΟΝΟ Ο,ΤΙ ΑΦΟΡΑ ΤΟ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ)

Βοηθητικές σημειώσεις

ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ ο Αλιμούσιος (5ος αιώνας π.Χ.):

Γράφει ιστορία 8 βιβλίων με επιστημονική μέθοδο από το έτος 479 π.Χ. έως το 411 π.Χ. (περιλαμβάνεται η περίοδος 431 – 411 π.Χ., δηλαδή ένα μέρος του Πελοποννησιακού πολέμου). Το έργο του Θουκυδίδη είναι το παλαιότερο σωζόμενο πεζό κείμενο σε αττική διάλεκτο. Φιλοδοξία του ιστορικού ήταν να καταστήσει την ιστορία του «**κτῆμα ἐς αἰεῖ**». Γλώσσα του έργου είναι η αττική διάλεκτος, η οποία έγινε από τότε το γλωσσικό όργανο ολόκληρης της λόγιας ιστοριογραφίας ως την άλωση της Πόλης.

Καταγόταν από το δήμο Αλιμούντα (σημερινό Άλιμο) της Αττικής. Γεννήθηκε περίπου το 460 π.Χ. και πέθανε γύρω στο 400 – 399 π.Χ. στην Αθήνα. Ήταν γιος του Όλορου και προερχόταν από πλούσια και αριστοκρατική οικογένεια, που είχε δεσμούς με τους βασιλείς της Θράκης, με τους στρατηγούς Μιλτιάδη και Κίμωνα, ενώ διέθετε κι ένα χρυσωρυχείο στη Σκαπτή Ύλη της Θράκης.

Ο Θουκυδίδης μαθήτευσε δίπλα στο φιλόσοφο Αναξαγόρα (πρβλ. θεωρία του νου), κοντά στο ρήτορα Αντιφώντα, καθώς και στους σοφιστές Γοργία και Πρόδοκο. Έζησε τη μεγάλη ακμή της κλασικής Αθήνας του Περικλή (ο οποίος υποστήριζε την εξής πολιτική γραμμή: άμυνα στην ξηρά, επίθεση στη θάλασσα, σύνεση και αυτοπεποίθηση), του οποίου υπήρξε μέγας θαυμαστής.

Το 2ο έτος του Πελοποννησιακού πολέμου (430 π.Χ.) προσβλήθηκε από το λοιμό, όπως κι ο Περικλής. Ο ίδιος επέζησε, ο Περικλής όχι. Το 424 π.Χ. εξορίστηκε από τους Αθηναίους, γιατί ως στρατηγός απέτυχε να προστατεύσει τη νευραλγική αποικία της πόλεως Αμφίπολη στη Μακεδονία, έναντι του Σπαρτιάτη βασιλιά Βρασιίδα. Αποσύρεται στην εξορία και συγγράφει «Ιστορία», η οποία χωρίστηκε μεταγενέστερα σε 8 βιβλία.

Περίοδος → 479 π.Χ. (όπου είχε σταματήσει ο Ηρόδοτος) έως το 411 π.Χ. (οπότε και τον προλαβαίνει ο θάνατος). Εξιστορεί αρκετά χρόνια από τον Πελοποννησιακό πόλεμο (431 – 404 π.Χ.). Πρέπει σίγουρα να ζούσε στο τέλος

του πολέμου. Πιθανόν, μετά το 404 π.Χ. να επανήλθε στην Αθήνα, όπου και πέθανε λίγο αργότερα.

Είναι ο πρώτος ιστορικός που εφαρμόζει επιστημονική μέθοδο για τη συγγραφή της ιστορίας του. Το έργο του το συνεχίζει ο Ξενοφώντας (από το 411 π.Χ. ως τη μάχη της Μαντινείας το 462 π.Χ.) → «Ελληνικά» (7 βιβλία).

Έρευνα του παρελθόντος → όπου οι πηγές δεν μπορούσαν να είναι αξιόπιστες, ο Θουκυδίδης εφαρμόζει:

α) «τὰ εἰκότα» (=εὐλογα, σύμφωνα με τη λογική και την πείρα).

β) «σημεῖα» ή «μαρτύρια» (=ενδείξεις και αποδείξεις).

γ) «τεκμήρια» (=συμπεράσματα έρευνας).

Η απόδειξη των θέσεων του ιστορικού θυμίζει την επιχειρηματολογία των σοφιστών. Ο ιστορικός ανιχνεύει τη βαθύτερη αιτία του πολέμου (η ανάπτυξη, οικονομική και στρατιωτική, της αθηναϊκής δύναμης και ο ανταγωνισμός με τη Σπάρτη) και τη διαχωρίζει από τις αφορμές του πολέμου.

Τίθενται από τον ιστορικό: α) το πρόβλημα της ηγεμονικής δύναμης και η ορθή αξιοποίησή του, β) το πρόβλημα της δύναμης της εξουσίας και η συνετή αξιοποίηση ή η κατάχρησή της, γ) ο παραλογισμός του πολέμου.

Για το Θουκυδίδη, πρότυπο ηγέτη αποτελούσε ο Περικλής, αφού είχε: πολιτική οξυδέρκεια, ευρεία αποδοχή από το λαό, ανωτερότητα απέναντι στο χρήμα, πολιτικό θάρρος, φιλαλήθεια.

Ο ιστορικός θίγει και την υπευθυνότητα του απλού πολίτη: λογική, σύνεση, μετριοπάθεια, ανώτερο ήθος, ανθρωπιά → είναι χαρακτηριστικά που προτείνει στους απλούς πολίτες.

Χαρακτηριστικό στοιχείο της σκέψης και της μεθόδου του Θουκυδίδη είναι η τάση για γενίκευση (μέθοδος και των σοφιστών). Εφαρμόζει επίσης και τη μέθοδο των επιγραμματικών διατυπώσεων.

Για το μακρινό παρελθόν έκανε εξαντλητική έρευνα. Για τη σύγχρονή του εποχή εφάρμοσε τον αναλυτικό έλεγχο των πληροφοριών που διέθετε.

Συμπεριέλαβε στο έργο του δημηγορίες γνωστών ιστορικών προσώπων (πολιτικών και στρατιωτικών). Πρόκειται για ρητορικούς λόγους που εκφωνήθηκαν κατά την προετοιμασία του πολέμου ή κατά τη διάρκεια των πολεμικών επιχειρήσεων. Δόθηκαν με τη μορφή θέσης - αντίθεσης, κατά το

πρότυπο των «δισσών λόγων» των σοφιστών (δηλαδή: για κάθε άποψη υπάρχει και η αντίθετή της).

Χρονολόγηση έργου: δυσκολία υπήρχε, αφού δεν ήταν διαδεδομένο στις ελληνικές πόλεις - κράτη ένα ενιαίο σύστημα χρονολόγησης, ούτε κοινές ονομασίες μηνών). Επομένως, εξιστορεί τα γεγονότα κατά χρονολογική σειρά και όχι κατά θεματικές ενότητες. Διαιρεί το έτος σε θέρος 8 μηνών (εποχή στρατιωτικών επιχειρήσεων) και σε χειμώνα 4 μηνών (εποχή πολεμικών προετοιμασιών).

Γλώσσα του Θουκυδίδη: είναι η λεγόμενη «αρχαία αττική» του 5ου αιώνα π.Χ., η οποία έχει χαρακτηριστικές γλωσσικές ιδιομορφίες → α) πρόθεση ἐς αντί εις, β) πρόθεση ξὺν αντί σύν, γ) το αρχαιότερο σύμπλεγμα σσ αντί ττ.

Περιληπτική απόδοση της εισαγωγής

Α. ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ ΟΛΟΡΟΥ ΑΛΙΜΟΥΣΙΟΣ (περ. 460 – 400 π.Χ.):

Ο Θουκυδίδης, ο πρώτος που συνέγραψε ιστοριογραφία με επιστημονική και συγκροτημένη μέθοδο, γεννήθηκε στην Αθήνα περίπου το 460 π.Χ. Καταγόταν από το δήμο Αλιμούντα και ήταν γιος του Ολόρου. Ζει σε μια εποχή εξαιρετικής ακμής και λάμψης για την Αθήνα και βιώνει από πρώτο χέρι τα επιτεύγματα του Αθηναϊκού μεγαλείου του 5^{ου} αιώνα π.Χ., ο οποίος έμεινε στην ιστορία ως «Χρυσός Αιώνας» ή «Αιώνας του Περικλή». Εκτός από τα θαύματα που παρουσίασε το αθηναϊκό πνεύμα στα χρόνια του Θουκυδίδη, ο ιστορικός έρχεται σε επαφή με την πιο άρτια μορφή δημοκρατίας που επικράτησε ποτέ σε κράτος, ενώ συναναστρέφεται με εξέχουσες προσωπικότητες, οι οποίες σημάδεψαν την ιστορία. Για παράδειγμα μια τέτοια ήταν ο μεγάλος Περικλής. Ο Θουκυδίδης όμως ζει και την μεγάλη καταστροφή που επέφερε ο Πελοποννησιακός Πόλεμος. Δεδομένου ότι πεθαίνει γύρω στα 400 π.Χ. συμπεραίνουμε ότι παρακολουθεί την Αθήνα να κατεβαίνει από το ζενίθ της δύναμής της στο ναδίρ της εξασθλίωσης, της κατάρρευσης της δημοκρατίας και του σοβαρού πλήγματος των θεσμών. Αυτά όμως είναι τα αναμενόμενα αποτελέσματα ενός πολέμου καθαρής αντιζηλίας, όπως ο Πελοποννησιακός. Δύο υπερδυνάμεις, η Αθήνα και η Σπάρτη αποφάσισαν να λύσουν τις διαφορές τους με πόλεμο. Η Αθήνα τυπικά έχασε, αν και σ' ένα πόλεμο ποτέ δεν υπάρχει νικητής, αλλά μόνο χαμένοι. Αυτόν ακριβώς τον πόλεμο προσπάθησε ο Θουκυδίδης να περιγράψει στο ιστορικό του έργο με τρόπο διαυγή, εμπεριστατωμένο και με συνέπεια και πιστότητα ως προς την αφήγηση των γεγονότων. Πήρε και ο ίδιος ενεργό μέρος στα γεγονότα και μάλιστα από τη θέση του στρατηγού. Οι αποτυχίες που είχε όμως οδήγησαν στην εξορία του από την Αθήνα στην τοποθεσία Σκαπτή Ύλη του Παγγαίου. Εκεί αφοσιώθηκε στη συγγραφή του ιστορικού του έργου.

Ο πόλεμος Αθήνας – Σπάρτης ξεκίνησε το 431 π.Χ. και ολοκληρώθηκε με την επικράτηση της Σπάρτης το 404 π.Χ. Η ιστορική αφήγηση του Θουκυδίδη, ένα πνευματικό δημιούργημα που αποτελείται από οκτώ (8) βιβλία, ξεκινά από το 479 π.Χ. (εκδίωξη των Περσών από τη Σηστό). Καταπιάνεται δηλαδή και με την περίοδο των πενήντα χρόνων που προηγήθηκαν του πολέμου και εδραίωσαν την Αθήνα σαν ηγετική δύναμη του ελληνικού κόσμου. Είναι η λεγόμενη **πεντηκονταετία**. Ο Θουκυδίδης παίρνει τη σκυτάλη της αρχαιοελληνικής ιστοριογραφίας από τον Ηρόδοτο, ο οποίος τελειώνει την Ιστορία του ακριβώς με το 479 π.Χ. Η καταγραφή όμως των γεγονότων από το Θουκυδίδη ξαφνικά διακόπτεται το 411 π.Χ., προφανώς επειδή ο θάνατος δεν επέτρεψε στον ιστορικό να ολοκληρώσει το έργο του. Τη συνέχεια της εξέλιξης των γεγονότων θα δώσει ο τρίτος ιστορικός της κλασικής εποχής, ο Ξενοφών, στα «Ελληνικά» του.

Σκοπός του Θουκυδίδη ήταν με το έργο του να συνθέσει μια δημιουργία με διαχρονική αξία και αντιστοιχία σε μελλοντικές συνθήκες και γεγονότα. Ήθελε το έργο του να καταστεί «**κτῆμα ἐς αἰεί**», πολύτιμος σύμβουλος των ανθρωπίνων γενεών που θα ακολουθούσαν.

B. Ο ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ 431 π.Χ.:

I. Επιτάφιος και αρχαία ρητορική:

Στο δεύτερο βιβλίο της Ιστορίας του, μετά το τέλος των πολεμικών γεγονότων του πρώτου έτους του Πελοποννησιακού Πολέμου (431 π.Χ.), ο Θουκυδίδης παρεμβάλλει το λόγο που εκφώνησε ο Περικλής στον Κεραμεικό, για να τιμήσει τους νεκρούς των μαχών, τον Επιτάφιο του. Πρόκειται για ένα κείμενο ρητορικό και όχι για ιστορική αφήγηση, το οποίο μάλιστα από άποψη περιεχομένου πολύ λίγη σχέση έχει με τα γεγονότα που το πλαισιώνουν. Συνεπώς, η θέση του μέσα στην Ιστορία του Θουκυδίδη είναι κάπως ιδιάζουσα. Δικαιολογείται όμως μέσα στο πλαίσιο ύπαρξης κι άλλων ρητορικών κειμένων τα οποία εμφανίζονται στο έργο του Αθηναίου ιστορικού. Τα ρητορικά αυτά κείμενα προσδίδουν ιδιαιτερότητα στην εξιστόρηση του Πελοποννησιακού Πολέμου και καθιστούν το έργο του Θουκυδίδη ξεχωριστής παιδευτικής σημασίας σε περιεχόμενο με μνημειακή λογοτεχνική μορφή.

Γενικά για την εξέλιξη της ρητορικής στην αρχαία Ελλάδα θα μπορούσαμε να σημειώσουμε τα εξής:

α. Ρητορικός λόγος είναι το αποτέλεσμα της τεχνικής επεξεργασίας μιας έμφυτης ικανότητας, που ο άνθρωπος άσκησε από τη στιγμή που παρουσιάστηκαν ανάγκες στις οποίες ανταποκρίνεται η τέχνη αυτή (κυρίως για να πείσει).

β. Οι ρητορικοί λόγοι χωρίστηκαν σε 3 βασικά είδη: **I. Δικανικοί** – για διαφορές που λύνονταν στα δικαστήρια. **II. Συμβουλευτικοί** – που απαγγέλλονταν σε συγκεντρώσεις για τη λήψη σοβαρών αποφάσεων που αφορούσαν στην πόλη. **III. Επιδεικτικοί** – που λάμπρυναν μια σημαντική εορταστική εκδήλωση. Δεν ήταν δυνατόν ένα τόσο δραστικό όργανο, όσο ήταν ο ρητορικός λόγος, να μην αξιοποιηθεί κατάλληλα από το Θουκυδίδη μέσα στο ιστορικό του έργο. Έτσι ο Αθηναίος ιστορικός καταχώρισε τις δημηγορίες στο έργο του ως αναπόσπαστο τμήμα – πίστευε ότι με την παρουσία τους φωτίζονται οι αιτίες των πολιτικών γεγονότων και οι συνέπειες των πολεμικών επιχειρήσεων. Το έργο λοιπόν του Θουκυδίδη διαμορφώθηκε με μια ιδιότυπη για μας μορφή: α) από μέρη αφηγηματικά και β) από δημηγορίες (ρητορικούς λόγους).

Με τις δημηγορίες ο Θουκυδίδης καταφέρει να φωτίσει πλήρως τα γεγονότα του πολέμου, έδωσε μια σαφή εικόνα των αιτιών, των κινήτρων και των αποτελεσμάτων – συνεπειών τους, ενώ προσπάθησε να ξεδιαλύνει και να σκιαγραφήσει και τις προσωπικότητες στις οποίες απέδιδε καθεμιά από τις δημηγορίες μέσα από τα λόγια που με μεγάλη προσοχή κατέγραφε, αφού τα υπέβαλε σε εξονυχιστική επεξεργασία.

Μια λοιπόν από τις 40 περίπου δημηγορίες του Θουκυδίδη είναι και ο Επιτάφιος. Πρόκειται για λόγο επιδεικτικό και όχι συμβουλευτικό, όπως οι άλλες δημηγορίες, ενώ πολύ λίγη σχέση έχει με την ιστορική αφήγηση που τον πλαισιώνει.

II. Οι επιτάφιοι λόγοι στην αρχαία Αθήνα:

Οι επιτάφιοι λόγοι που εκφωνούνταν για να τιμηθούν οι νεκροί των μαχών είναι η απόληξη μιας παλαιότατης παράδοσης να τιμούν το νεκρό πολεμιστή όχι μόνο **ἔργῳ** (με επίσημο τάφο, με κτερίσματα κ.τ.λ.), αλλά και **λόγῳ** (με εγκώμια, που μάλιστα πήραν και λογοτεχνική μορφή). Έτσι ο Επιτάφιος λόγος έγινε αναπόσπαστο κομμάτι της γιορτής των Επιταφίων στην Αθήνα, καλλιεργήθηκε από ικανότατους ρήτορες και ως εκ τούτου απέκτησε σταθερή δομή, όπως για παράδειγμα συνέβη στην αττική τραγωδία.

Η πάγια δομή ενός επιταφίου λόγου είναι η εξής:

1. Προοίμιο.
 2. Καταγωγή και πρόγονοι: α. Εγκώμιο της αττικής γης και της αυτοχθονίας των Αθηναίων. β. Ανατροφή και αγωγή του αθηναϊκού λαού. γ. Η φιλοπατρία (όπως εκδηλώθηκε στα πολεμικά κατορθώματα – μυθικά και ιστορικά – του αθηναϊκού παρελθόντος).
 3. Οι προκείμενοι νεκροί – αρετές και πολεμικοί άθλοι.
 4. Προτροπή για μίμηση στους νεότερους και παραμυθία (παρηγοριά) στους γονείς και τις χήρες των νεκρών.
 5. Επίλογος.
- Το σημαντικότερο σε έκταση μέρος ήταν το δεύτερο και ιδιαίτερα η τρίτη ενότητά του.

III. Η δομή και το περιεχόμενο του Επιταφίου του Περικλή:

Η διάρθρωση και το περιεχόμενο του Επιταφίου του Περικλή είναι η ακόλουθη:

1. Προοίμιο (κεφ. 35).

2. Πρώτο μέρος (κεφ. 36 – 41): Έπαινος των προγόνων (36, 1 – 2). Της σύγχρονης γενιάς (36, 3). Έπαινος του αθηναϊκού πολιτεύματος και των τρόπων που ζει ο Αθηναίος (37 – 41).

3. Δεύτερο μέρος (κεφ. 42 – 43): Έπαινος των νεκρών, προτροπή στους επιζώντες.

4. Τρίτο μέρος (κεφ. 44 – 45): Παραμυθία και συμβουλές στους γονείς, στα παιδιά, τους αδελφούς και τις συζύγους των νεκρών.

5. Επίλογος (κεφ. 46).

Ο Επιτάφιος λόγος του Περικλή διαφοροποιείται βασικά από τους άλλους, καθώς δίνει τη μεγαλύτερη έκταση στην ενότητα που αναφέρεται στο αθηναϊκό πολίτευμα και αναλύει τους λόγους που οδήγησαν την πόλη στο μεγαλείο. Από αυτήν την άποψη ο λόγος υψώνεται σε ένα άψογο εγκώμιο του αθηναϊκού μεγαλείου της εποχής του Περικλή.

IV. Η θέση του Επιταφίου μέσα στην Ιστορία του Θουκυδίδη:

Όπως ήδη έχουμε σημειώσει παραπάνω, σε μια βιαστική θεώρηση ο Επιτάφιος του Περικλή γραμματολογικά ανήκει στις δημηγορίες, η λειτουργία του όμως μέσα στην Ιστορία του Θουκυδίδη είναι διαφορετική απ' αυτές. Ας μην ξεχνάμε μάλιστα ότι στα 20 χρόνια πολέμου που περιγράφει ο ιστορικός (431 – 411 π.Χ.) πολλές φορές οι Αθηναίοι υποχρεώθηκαν να τιμήσουν και με επιτάφια ομιλία τους νεκρούς πολύ σημαντικότερων μαχών από αυτές στις οποίες αναφέρεται ο Περικλής στο λόγο του. Συνεπώς, με κάποιον άλλο τρόπο δικαιολογείται η παρουσία του Επιταφίου στο έργο του Θουκυδίδη κι όχι λόγω της σπουδαιότητας των γεγονότων που αντιπροσωπεύει. Και η εξήγηση της απορίας αυτής είναι διπλή: α) Ο Θουκυδίδης επηρεασμένος από την προσωπικότητα και τις μοναδικές ικανότητες του Περικλή θέλησε να στήσει το μνημείο του Αθηναίου πολιτικού επιβλητικό, να δείξει όσο γίνεται παραστατικότερα την αρετή του ολοκληρωμένη: και στα έργα και στα λόγια. Μέσα από τον Επιτάφιο ο Αθηναίος ιστορικός βρήκε τον τρόπο να δώσει μια συμπληρωματική απεικόνιση της προσωπικότητας του Περικλή και να φωτίσει καλύτερα την πολιτική φιλοσοφία του. β) Επίσης, μέσω του Επιταφίου ο Θουκυδίδης βρήκε την ευκαιρία να παρουσιάσει απόλυτα συγκροτημένο και μελετημένο το εγκώμιο της Αθήνας, βγαλμένο μάλιστα από τα χείλη ενός σπουδαίου πολιτικού άνδρα και ικανοποιώντας ταυτόχρονα τον πραγματικό έρωτα που έτρεφε ο ιστορικός για την πόλη του.

Γ. ΠΕΡΙΚΛΗΣ Ο ΞΑΝΘΙΠΠΟΥ (500 – περ. 429 π.Χ.):

Η πολιτική προσωπικότητα του Περικλή δεσπόζει στην Αθήνα του 5^{ου} αιώνα π.Χ. Είναι ο άνθρωπος που έδωσε το όνομά του σε έναν ολόκληρο αιώνα («Χρυσός αιώνας του Περικλή») και σφράγισε με την ακτινοβολία του την πιο λαμπρή περίοδο της ιστορίας της Αθήνας. Είναι δε χαρακτηριστικό για τον ίδιο, πράγμα που αποδεικνύει και τις εξαιρετικές του ικανότητες, το

ότι εκλεγόταν «στρατηγός» της αθηναϊκής δημοκρατίας συνεχώς για δεκαπέντε (15) χρόνια (443 – 429 π.Χ.).

Στο έργο του υπολογίζονται σε γενικές γραμμές τα εξής:

1. Εδραίωσε την «Αθηναϊκή Συμμαχία».
2. Έκανε το πολίτευμα δημοκρατικότερο με ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις.
3. Αξιοποίησε την οικονομική ευρωστία της Αθήνας δημιουργώντας μνημειώδη δημόσια έργα (Ακρόπολη, Μακρά Τείχη κ.α.).
4. Συνέβαλε ουσιαστικά στην πνευματική άνθηση της Αθήνας.
5. Διακήρυξε την ενότητα του ελληνικού κόσμου.

Δ. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΠΑΤΡΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΕΠΙΤΑΦΙΟΥ:

Ίσως το πιο πολυσυζητημένο πρόβλημα απ' όσα παρουσίασε ο Επιτάφιος που εκφωνήθηκε για τους νεκρούς των μαχών του 431 π.Χ., είναι η **πατρότητά** του. Από την αρχαιότητα ήδη διατυπώθηκαν δύο αντίθετες απόψεις. Συγκεκριμένα, έχουμε την άποψη εκείνων που θεωρούν το Θουκυδίδη πραγματικό συγγραφέα του λόγου και την αναφορά του ονόματος του Περικλή απλώς συγγραφικό τέχνασμα, για να εκφράσει ο ιστορικός προσωπικές του ιδέες με το δικό του τρόπο. Και την αντίθετη άποψη, όσων νομίζουν ότι ο Θουκυδίδης υπήρξε ο στενογράφος μιας δημηγορίας που στο σύνολό της μας τη διέσωσε όπως την απήγγειλε ο μεγάλος Αθηναίος πολιτικός.

Προσεκτικότερη μελέτη του κειμένου δείχνει ότι και οι δύο απόψεις μπορούν να σταθούν. Δεν έχει όμως πια μεγάλη σημασία για την κατανόηση του λόγου η προσπάθεια να εξακριβωθεί σε κάθε περίπτωση τι ανήκει στον πραγματικό λόγο που εκφώνησε το φθινόπωρο του 431 π.Χ. ο Περικλής και τι στην επεξεργασία, στην οποία τον υπέβαλε ο Θουκυδίδης.

Ο Επιτάφιος που έχουμε μπροστά μας είναι αντάξιος της πνευματικής προσωπικότητας και του Θουκυδίδη και του Περικλή. Συμβάλλει στη θετική αποτίμηση και των δύο, χωρίς, αντίθετα, να δίνει αφορμή να υποτιμηθεί με όποιο τρόπο είτε ο ιστορικός είτε ο πολιτικός.

Επιγραμματική παρουσίαση της εισαγωγής

1. Το περιεχόμενο του έργου του Θουκυδίδη:

- Α. Πραγματεύτηκε ένα σημαντικότερο για τον αρχαιοελληνικό κόσμο ιστορικό γεγονός, τον Πελοποννησιακό πόλεμο (431 - 404 π.Χ.).
- Β. Η ιστορική αφήγηση του καλύπτει και την πριν από την έναρξη του πολέμου πεντηκονταετία (από το 479 π.Χ.).
- Γ. Η εξιστόρηση του Θουκυδίδη διακόπτεται απότομα με τα γεγονότα του 411 π.Χ.
- Δ. Τη συνέχεια των γεγονότων θα δώσει ο Ξενοφών στα «Ελληνικά» του.

2. Σκοποθεσία - Φιλοδοξία του Θουκυδίδη:

- Α. Η δημιουργία και κληροδότηση στην ανθρωπότητα ενός έργου με διαχρονική αξία, ενός «κτήματος ἐς αἰεῖ», όχι απλώς η αντικειμενική και ολοκληρωμένη αφήγηση των γεγονότων ενός μεγάλου πολέμου.
- Β. Αιτιολόγηση αυτής της φιλοδοξίας του.

3. Χαρακτηριστικές αρετές του έργου του Θουκυδίδη:

- Α. Αυστηρή επιστημονική μέθοδος.
- Β. Αμεροληψία.
- Γ. Αίσθηση των σχέσεων ανάμεσα σε αιτίες και αποτελέσματα των γεγονότων.
- Δ. Ικανότητα διείσδυσης στη βαθύτερη έννοια θεμάτων πολιτικής.
- Ε. Πυκνό, άμεσο και γραφικό ύφος.

4. Τα είδη των ρητορικών λόγων:

- Α. Δικανικοί (για διαφορές που λύνονται στα δικαστήρια).

- Β.** Συμβουλευτικοί (απαγγέλλονται σε συγκεντρώσεις).
- Γ.** Επιδεικτικοί (λάμπρυναν μια σημαντική εορταστική εκδήλωση).

5. Το έργο του Θουκυδίδη αποτελείται από μέρη:

- Α.** αφηγηματικά.
- Β.** δημηγορίες.

6. Ο ρόλος των δημηγοριών στο έργο του Θουκυδίδη:

- Α.** Φωτίζουν τις αιτίες των πολιτικών γεγονότων και τις συνέπειες των πολεμικών επιχειρήσεων.
- Β.** Φωτίζουν ολόπλευρα τα γεγονότα.
- Γ.** Καταδεικνύουν την εσωτερική τους σύνδεση.
- Δ.** Επιτρέπουν την ανίχνευση των βαθύτερων αιτίων που οδήγησαν σε μια συγκεκριμένη πολιτική επιλογή.
- Ε.** Περιέχουν τα επιχειρήματα, τα κίνητρα, τις συναισθηματικές παρορμήσεις που δικαιολογούν την απόφαση που λαμβανόταν κάθε φορά.

7. Η μέθοδος σύνθεσης των δημηγοριών - Η επεξεργασία στην οποία υπέβαλλε ο Θουκυδίδης τις δημηγορίες των ρητόρων:

- Α.** Αφαιρούσε το μερικό και το περιστασιακό.
- Β.** Τόνιζε ό,τι γενικό και μονιμότερο υπήρχε στα γεγονότα.
- Γ.** Τις ενίσχυε με επιχειρήματα που διασαφηνίζουν τις θεμελιώδεις απόψεις του ρήτορα.
- Δ.** Έμενε όσο πιο κοντά μπορούσε στο συνολικό νόημα των πραγματικά ειπωμένων, συμπληρώνοντάς τα.

8. Διαφορές ανάμεσα στον Επιτάφιο και τις άλλες δημηγορίες του Θουκυδίδη:

- Α.** Ο Επιτάφιος είναι επιδεικτικός λόγος· οι άλλες δημηγορίες ανήκουν στους συμβουλευτικούς λόγους.

Β. Οι άλλες δημηγορίες αποτελούν ένα είδος εισαγωγής και απαραίτητο συμπλήρωμα των γεγονότων που ιστορούνται · ο Επιτάφιος έχει ελάχιστη σχέση με την ιστορική αφήγηση που τον πλαισιώνει.

9. Επιτάφιοι λόγοι που σώθηκαν:

Α. Του Περικλή (431 π.Χ.).

Β. Του Γοργία (κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο).

Γ. Του Λυσία (392 π.Χ.).

Δ. Του Πλάτωνα (στο διάλογο *Μενέξενος*, για τους νεκρούς των πολέμων πριν από την ανταλκίδεια ειρήνη, 362 π.Χ.).

Ε. Του Υπερείδη (322 π.Χ.).

10. Η δομή των επιταφίων λόγων:

Α. Προοίμιο.

Β. Καταγωγή και πρόγονοι.

Γ. Οι προκείμενοι νεκροί, οι αρετές τους και οι πολεμικοί άθλοι τους.

Δ. Προτροπή για μίμηση στους νεότερους, "*παραμυθία*" (παρηγοριά) στους γονείς και στις χήρες των νεκρών.

Ε. Επίλογος.

11. Βασικές διαφορές - αποκλίσεις του Επιταφίου του Περικλή από τους άλλους επιτάφιους λόγους:

Α. Όχι μόνο δε δίνει μεγαλύτερη έκταση στον έπαινο του αθηναϊκού παρελθόντος, αλλά τον προσπερνά με μια σύντομη φράση.

Β. Αναφέρεται συνοπτικά, γενικά και αόριστα στα πολεμικά έργα των νεκρών της χρονιάς.

Γ. Αφιερώνει το μεγαλύτερο μέρος του Επιταφίου στην ενότητα που αναφέρεται στο αθηναϊκό πολίτευμα και αναλύει τους λόγους που οδήγησαν την πόλη στο μεγαλείο.

Δ. Το κύριο μέρος του λόγου είναι ένας (εμπνευσμένος) ύμνος στα πολιτικά, οικονομικά, κοινωνικά και πνευματικά επιτεύγματα της αθηναϊκής πολιτείας την εποχή που την κατηύθυνε ο Περικλής.

12. Οι άλλες δημηγορίες με τις οποίες συσχετίζεται ο Επιτάφιος:

- A.** Αυτή που εκφώνησε ο Περικλής λίγο πριν από την έναρξη του πολέμου στην εκκλησία του δήμου (χρονικά προηγείται του Επιταφίου).
- B.** Αυτή με την οποία θέλησε ο Περικλής να εμψυχώσει τους συμπολίτες του, που έχασαν το θάρρος τους εξαιτίας του λοιμού και της εισβολής των Λακεδαιμονίων (το "κύκνειο άσμα" του Περικλή). Το τμήμα αυτό της συγγραφής κλείνει με τον περίφημο χαρακτηρισμό του πολιτικού από τον ιστορικό.

13. Με τον Επιτάφιο:

- A.** Δίνεται μια συμπληρωματική απεικόνιση της προσωπικότητας του Περικλή.
- B.** Φωτίζονται καλύτερα ορισμένες ιδέες που αποτελούσαν την πολιτική φιλοσοφία του.
- Γ.** Συμπληρώνεται το πορτρέτο ενός φωτισμένου και συστηματικού στις ενέργειες του Περικλή.
- Δ.** Παίρνει νέες διαστάσεις η πολιτική που αυτός αντιπροσώπευε.

14. Πώς εξηγείται η παρούσα του Επιταφίου μέσα στο έργο του ιστορικού:

- A.** Θέλησε να στήσει επιβλητικά το μνημείο του μεγάλου Αθηναίου πολιτικού, να δείξει όσο γίνεται παραστατικότερα την αρετή του ολοκληρωμένη, και στα έργα και στα λόγια.
- B.** Ο Θουκυδίδης, ως εραστής της Αθήνας του Περικλή, θέλησε να δώσει την ιδανική εικόνα της πόλης, πριν αυτή αμαυρωθεί από τις αποτυχίες που την βρήκαν στον πόλεμο.

15. Το έργο του Περικλή:

- A.** Εδραίωσε την «Αθηναϊκή Συμμαχία» κι επεξέτεινε την επιρροή της Αθήνας με την ίδρυση νέων αποικιών.
- B.** Μεταρρύθμισε ορισμένους θεσμούς της πολιτείας.
- Γ.** Αξιοποίησε την οικονομική ευρωστία της Αθήνας, δημιουργώντας τα περιλαμpra οικοδομήματα της Ακρόπολης κ.λπ.
- Δ.** Συνέβαλε ουσιαστικά στην πνευματική άνθηση της Αθήνας.

Ε. Διακήρυξε την ενότητα του ελληνικού κόσμου και προσπάθησε να κάνει πραγματικότητα την πανελλήνια ιδέα.

16. Στη διαμόρφωση της πνευματικής προσωπικότητας και του ιδεολογικού κόσμου του Περικλή συνέβαλαν:

Α. Το ανώτερο πνευματικό του επίπεδο, που του εξασφάλιζε η γενικότερη στάθμη της κλασικής Αθήνας.

Β. Η αξιοποίηση της μαθητείας του κοντά σε φημισμένους δασκάλους.

Γ. Οι φιλικές του σχέσεις με μεγάλες προσωπικότητες.

Δ. Η συμβίωση του με την Ασπασία.

17. Οι απόψεις ως προς την πατρότητα του επιτάφιου λόγου του Περικλή:

Α. Ο Θουκυδίδης είναι ο πραγματικός συγγραφέας του λόγου. Η αναφορά του ονόματος του Περικλή είναι απλώς συγγραφικό τέχνασμα.

Β. Ο Θουκυδίδης υπήρξε στενογράφος της δημηγορίας. Διέσωσε τον Επιτάφιο όπως τον απήγγειλε ο Περικλής.

Γ. ✓ Ήταν δυνατό ο Περικλής να εκφωνήσει μια επιτάφια ομιλία παρόμοια μ' αυτή που μας σώθηκε, χωρίς την παρέμβαση του Θουκυδίδη.

✓ Ο Θουκυδίδης θα μπορούσε να πλάσει ένα ρητορικό κείμενο με περιεχόμενο το ίδιο βαθύ, πλούσιο και πρωτότυπο, χωρίς να έχει ακούσει το λόγο του Περικλή ή να έχει συμβουλευτεί τις σημειώσεις του.

18. Ο Επιτάφιος:

Α. Είναι αντάξιος της πνευματικής προσωπικότητας και του Θουκυδίδη και του Περικλή.

Β. Συμβάλλει στη θετική αποτίμηση και των δύο, χωρίς να δίνει αφορμή να υποτιμηθεί κανένας από τους δύο.

Ερωτήσεις από την εισαγωγή του Θουκυδίδη

1. Ποια γεγονότα και ποια εποχή καλύπτει το ιστορικό έργο του Θουκυδίδη;
2. Ποια ήταν η φιλοδοξία του Θουκυδίδη, όταν προγραμματίζε τη συγγραφή της ιστορίας του;
3. Ποιες ήταν οι χαρακτηριστικές αρετές του έργου του;
4. **α.** Ποια ήταν η συμβολή των σοφιστών στην ολοκλήρωση της έντεχνης ρητορικής τέχνης και ποια επίδραση άσκησαν στην ιστορική συγγραφή του Θουκυδίδη και ιδιαίτερα στον Επιτάφιο;
β. Ποιες ειδικές συνθήκες συνέβαλαν στην ανάπτυξη της ρητορικής τέχνης στην Αθήνα του 5ου π.Χ. αιώνα;
5. **α.** Σε ποια μέρη χωρίζεται το έργο του Θουκυδίδη και τι γνωρίζετε για το καθένα απ' αυτά;
β. Πώς δικαιολογείται η ύπαρξη δημηγοριών στο ιστορικό έργο του Θουκυδίδη και ποια είναι η σημασία τους;
6. Σε ποια επεξεργασία υπέβαλλε ο Θουκυδίδης τις δημηγορίες του ως προς το περιεχόμενο και για ποιο λόγο; (ή: Ποια ήταν η μέθοδος σύνθεσης των δημηγοριών;)
7. Ποιες είναι οι διαφορές ανάμεσα στον Επιτάφιο και τις άλλες δημηγορίες του Θουκυδίδη;
8. Πώς καθιερώθηκαν οι επιτάφιοι λόγοι στην Αθήνα και ποια ήταν η εξέλιξη τους;
9. **α.** Ποια ήταν η δομή των επιτάφιων λόγων;
β. Ποια ήταν τα σημαντικότερα σε έκταση μέρη του επιτάφιου λόγου και πώς το δικαιολογείτε;
10. Ποια είναι η διάρθρωση του Επιταφίου του Περικλή;

11. Ποιες βασικές διαφορές υπάρχουν ανάμεσα στον Επιτάφιο του Περικλή και στους άλλους επιταφίους; (ή: Ποιες είναι οι αποκλίσεις του Επιτάφιου του Περικλή από τη συνήθη δομή των Επιταφίων;)
12. α. Ποια είναι η κεντρική ιδέα του Επιταφίου;
β. Ποια στοιχεία του περιεχομένου του προξενούν ιδιαίτερη εντύπωση;
13. Ποια επιτεύγματα της Αθήνας υμνούνται στον Επιτάφιο και με ποιο τρόπο τα εκφράζει αυτά πιο έντονα ο Θουκυδίδης;
14. Με ποιες άλλες δημηγορίες του Θουκυδίδη μπορεί να συσχετιστεί ο Επιτάφιος και ποιος συγκεκριμένος στόχος του ιστορικού υπηρετείται από όλες αυτές;
15. Για ποιους λόγους ο Θουκυδίδης παραθέτει στο συγγραφικό του έργο τον Επιτάφιο του Περικλή, που εκφωνήθηκε το πρώτο έτος του πολέμου για να τιμηθούν νεκροί που σκοτώθηκαν σε μάχες μικρής σημασίας;
16. Λέγεται πως ο λόγος του Περικλή, ενώ εξωτερικά παρουσιάζεται ως επιτάφιος των νεκρών του 431 π.Χ., στην πραγματικότητα είναι ο επιτάφιος μιας μεγάλης πολιτείας στην πιο κλασική της μορφή. Πώς εξηγείται αυτή η άποψη;
17. Ποιο ήταν το έργο του Περικλή, που δικαιώνει την κυριαρχία του στη δημοκρατική Αθήνα;
18. Ποιοι παράγοντες συνέβαλαν στη διαμόρφωση της πνευματικής προσωπικότητας του Περικλή;
19. Ποιες απόψεις διατυπώνονται ως προς την πατρότητα του επιτάφιου λόγου του Περικλή;
20. Σε ποιο βαθμό ο Επιτάφιος του Περικλή αποτελεί ιστορικό τεκμήριο; Ποιες απόψεις σχετικές διατυπώθηκαν; Ποια θεωρείται σήμερα επικρατέστερη;

Περικλέους Επιτάφιος

Διάρθρωση

Θουκυδίδου «Ιστορία», κεφάλαια 35 – 46 (βιβλίο Β')

1. Προοίμιο (§ 35).
2. Πρώτο μέρος (§§ 36 – 41):
 - α. Έπαινος των προγόνων και του αθηναϊκού παρελθόντος (§ 36, 1 – 2), έπαινος της σύγχρονης γενιάς (§ 36, 3).
 - β. Έπαινος του αθηναϊκού πολιτεύματος και των τρόπων που ζει ο Αθηναίος (§§ 37 – 41).
3. Δεύτερο μέρος (§§ 42 – 43): έπαινος των νεκρών, προτροπή στους επιζώντες.
4. Τρίτο μέρος (§§ 44 – 45): παραμυθία και συμβουλές στις χήρες, στους γονείς, στα παιδιά και στους αδελφούς των νεκρών.
5. Επίλογος (§ 46).

ΤΥΠΙΚΗ ΔΟΜΗ ΕΝΟΣ ΕΠΙΤΑΦΙΟΥ ΛΟΓΟΥ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ:

1. Προοίμιο.
2. Καταγωγή και πρόγονοι:
 - α. Εγκώμιο της αττικής γης και της αυτοχθονίας των Αθηναίων.
 - β. Η ανατροφή και αγωγή του αθηναϊκού λαού.

γ. Η φιλοπατρία, όπως εκδηλώθηκε από τα κατορθώματα (μυθικά και ιστορικά) του αθηναϊκού παρελθόντος.

3. Οι προκείμενοι νεκροί, οι αρετές και οι πολεμικοί τους άθλοι.
4. Προτροπή για μίμηση στους νεότερους και παραμυθία (=παρηγοριά) στους γονείς και τις χήρες των νεκρών.